

Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi

Academic Journal of History and Idea

ISSN: 2148-2292

11 (5) 2024

Araştırma Makalesi | Research Article

Geliş tarihi | Received: 16.07.2024

Kabul tarihi | Accepted: 15.09.2024

Yayın tarihi | Published: 25.10.2024

Nazim Mənsimov

<https://orcid.org/0009-0003-2942-5811>

PhD student, Azerbaijan National Academy of Sciences Academic Institute of Oriental Studies named after Z. M. Bünyadov, Azerbaijan, nazim.2000mensimov@gmail.com

Atıf Künyesi | Citation Info

Mənsimov, N. (2024). Azərbaycan Türkcəsi Deyimlərinin Farsca Nəzmə Çəkilməsi: Nizami Gəncəvi Örnəyində. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 11 (5), 2990-3016.

Azərbaycan Türkcəsi Deyimlərinin Farsca Nəzmə Çəkilməsi: Nizami Gəncəvi Örnəyində

Xülasə

Büyük Türk şairi Nizami Gəncəvinin yaradıcılığı bir çox aspektlərdən araşdırılmış, onun yazdığı poemalar əsasında yüksək şairlik istedadı həmişə ədəbiyyatşünasların diqqət mərkəzində olmuşdur. Məlum olduğu kimi fars dilində yazıb yaradan şairlərin əsərlərində bir çox xüsusiyyətlər vardır ki, onlardan biri də əsərdə xalq deyimləri, atalar sözlərindən istifadə olunmasıdır. Nizami və digər şairlərin əsərlərində zərbül-məsəllərdən istifadə olunması ilə bağlı ayrı-ayrı məqalələr yazılmışdır. Nizami Gəncəvi farsca yazdığı poemalarında Azərbaycan dilində işlənən atalar sözləri, deyimləri çox böyük ustalıqla nəzmə çəkmişdir. Biz araşdırmamızı iki istiqamətdə aparmışıq. Belə ki, həm Azərbaycan dili ilə üst-üstə düşən deyimləri oxucuların diqqətinə çatdırırıq, həm də tarixin yaddaşına hopmuş misalları araşdırmışıq.

Açar sözlər: Nizami Gəncəvi, deyim, zərbül-məsəl, tərcümə

Translation of Azerbaijani Turkish Idioms into Persian: The Example of Nizami Ganjavi

Abstract

The creativity of the great Turkish poet Nizami Ganjavi has been analysed in many aspects, and his high poetic talent based on his poems has always been the focus of literary critics. As it is known, there are many features in the works of poets writing in Persian: One of them is the use of folk sayings and proverbs. Separate articles have been written on the use of proverbs in the works of Nizami and other poets. Nizami Ganjavi used proverbs and idioms of Azerbaijani language in his Persian poems with great skill. We carried out our research in two directions. Thus, we both presented the idioms

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/atdd>

that coincide with the Azerbaijani language to the attention of the reader and examined the examples engraved in the memory of history.

Keywords: *Nizami Ganjavi, idiom, proverb, translation*

Giriş

Dünyaca məşhur şair Nizami Gəncəvinin yaradıcılığı bir çox aspektlərdən araşdırılmış, onun yazdığı poemalar əsasında yüksək şairlik istedadı həmişə ədəbiyyatşünasların diqqət mərkəzində olmuşdur. Məlum olduğu kimi fars dilində yazıb yaradan şairlərin əsərlərində bir çox xüsusiyyətlər vardır ki, onlardan biri də əsərdə xalq deyimləri, atalar sözlərindən istifadə olunmasıdır. Nizami və digər şairlərin əsərlərində zərbül-məsəllərdən istifadə olunması ilə bağlı ayrı-ayrı məqalələr yazılmışdır. Belə ki, Azərbaycanca bu sahədə araşdırma aparan alimlərdən akademik Həmid Araslı, müxbir üzv Nüşabə Araslının (Araslı, 2021a; Araslı, 2021b) adını xüsusilə qeyd etmək lazımdır. İranda isə müasir dövrdə Həsən Zülfüqari (https://jpll.ui.ac.ir/article_16412.html), Rza Qasımzadə (<http://shamimearas.blogfa.com/post>), Cəlil Təclil və Spid Nida (<https://bahareadab.com>), Yusif Əsgəri Bayqut (<https://perlit.tabrizu.ac.ir>) və başqa araşdırmaçıların adını çəkmək olar ki, onlar həm Nizami, həm də Xaqani yaradıcılığında işlənən zərbül-məsəllər haqqında araşdırma aparmışlar. Nizami Gəncəvi farsca yazdığı poemalarında Azərbaycan dilində işlənən atalar sözləri, deyimləri çox böyük ustalıqla nəzmə çəkmişdir. Biz araşdırmamızı iki istiqamətdə aparmışıq. Belə ki, həm Azərbaycan dili ilə üst-üstə düşən deyimləri oxucuların diqqətinə çatdırırıq, həm də tarixin yaddaşına hopmuş misalları araşdırmışıq. Bir məsələni qeyd etmək lazımdır ki, zərbül-məsəllərdən istifadə etmək ənənəsi fars ədəbiyyatında mövcud olmuşdur. Belə ki, Həsən Zülfüqari müxtəlif şairlərin əsərlərində mövcud olan zərbül-məsəllərin statistikasını təqdim etmişdir ki, onları burada qeyd etmək yerinə düşər.

1.	Sədi Şirazi	2115
2.	Saib Təbrizi	1817
3.	Nizami Gəncəvi	914
4.	Hafiz Şirazi	780
5.	Sənayi Qəznəvi	768
6.	Əbülqasim Firdovsi	687
7.	Bidel Dəhləvi	356
8.	Fəxrəddin Əsəd Qurqani	310
9.	Əbdürrəhman Cami	292

10.	Əttar Nişapuri	286
11	Əfzələddin Xaqani	193
12.	Əmir Xosrov Dəhləvi	169
13.	Fərruxi Sistani	138
14.	Ənvəri Əbiverdi	105
15.	Ünsüri	72
16.	Ömər Xəyyam	71

Verilən cədvələ əsasən deyə bilərik şəirdə zərbül-məsəllərdən istifadə edən Azərbaycan şairlərindən 1817 zərbül-məsəllə Saib Təbrizi ikinci, 914-lə Nizami Gəncəvi üçüncü və 193-lə Əfzələddin Xaqani on birinci yerdədirlər. Bu onu göstərir ki, klassik Azərbaycan ədəbiyyatında zərbül-məsəl və deyimlərdən istifadə bir qayda olmuşdur. Nizaminin “Xəmsə”sinə daxil olan əsərlərinin bəzi bölmələrini mütaliə edərkən az qala hər bir beytin zərbül-məsəl olduğu qənaətinə gəlmək mümkündür. Bu dahi Nizaminin çox böyük şairlik qüdrətinə malik olmasından xəbər verir. Fikrimizi daha aydın çatdırmaq üçün Nizaminin “Xəmsə”sində işlənən zərbül-məsəllərin bir qismini bu məqaləmizdə oxucuların ixtiyarına veririk ki, onlar da Azərbaycan deyimlərinin necə ustalıqla fars dilinə tərcümə olunmasına şahidlik etsinlər.

A. Müasir dövrdə Azərbaycanda işlənən atalar-sözləri, deyimlərin qarşılığı

Nizami Gəncəvi yaradıcılığını araşdırdıqca onun əsərlərində işlənmiş deyimlərin nə böyük ustalıqla fars dilində verilməsinin şahidi oluruq. Bu deyimlərin Azərbaycan dilinə nəzmlə tərcüməsi nə qədər gözəl olsa da, onların fars dilində qarşılığının belə ustalıqla verilməsi sözün həqiqi mənasında oxucunun heyretinə səbəb olur. Düzdür demək olmaz ki, bütün deyimlərimiz fars dilində olduğu kimi verilmişdir. Amma mühüm məsələ budur ki, həmin deyimlər əsrlər keçdikdən sonra günümüzdə dəyişikliklərə uğrasa da, onların indi də Azərbaycan dilində işlənməsi açıq-aydın görünür. Beytlərin çoxunun tərcüməsində də müəyyən təhriflərə rast gəlmək olur ki, bunlar başqa bir araşdırmanın mövzudur. Ancaq bu məqalədə bəzilərini də qeyd etmişik ki, fars dilində olan beytlərdəki deyimlərin işlənmə yerinin gözəlliyini çatdırı bilək.

1. Axtaran tapar

Sözlər padşahının bir məsəli var

Nə gözəl söyləmiş: “Axtaran tapar”

(Nizami, 2004a, s. 60).

چنين زد مثل شاه گویندگان

که یابندگان جویندگان

جویندگان یابندگانند - Axtaranlar tapanlardırlar

2. Ağzından süd iyi gəlir

Süd qoxusu gəlir hələ ağzımdan

Qanıma susama şir kimi, aman!

(Nizami, 2004b, s. 87).

هنوزم بوی شیر آید ز دندان

مشو درخون من چون شیر خندان

Hələ də dişindən süd iyi gəlir دن هنوزم بوی شیر آید ز دن

Göründüyü kimi bu deyimdə günümüzdə “ağzından” Nizamidə isə “dişindən” kimi verilmişdir. Amma bu da elə böyük fərq sayılmır. Çünki “diş” sözünün özü də “ağız”da olduğundan ikisini də eyni qəbul etmək olar. Çox güman ki, Nizami dövründə “dişindən süd iyi gəlir” deyimi işlənirdi.

3. Aynaya necə baxsan özünü elə görərsən

Düz, dəqiq göstərsən, ayna səni özünə

Özünü qır, aynanı qırmaq yaraşmır sənə

(Nizami, 2004c, s. 169).

آینه چون قد تو بنمود راست

خود شکن آیینه شکستن خطاست

Bütün bu sadə danışq dilində işlənən deyimlər Nizami əsərlərinə heyratamız gözəllik bəxş etmişdir. Nüşabə Araslı bu barədə yazır: “Onu da qeyd edək ki, belə idiom və deyimlər obrazların nitqlərində təbii səslənir. Nizami poemalarında təsvir olunan obrazlar düşükləri vəziyyəti, qarşılaşdıqları çətinlikləri və keçirdikləri ruhi-psixoloji məqamları el deyimləri, xalq zərbül-məsəlləri, danışq ifadələri ilə daha aydın çatdırmağa nail olurlar” (Araslı, 2021a, s. 518).

4. Öz bəxtinə təpik atır

Xırmanına od vurub yelpikləyən özünsən

Dövlətini, varını təpikləyən özünsən

(Nizami, 2004c, s. 134).

آتش در خرمن خود می زنی

دولت خود را به لگد می زنی

Öz dövlətini təpiklə vurursan – دولت خود را به لگد می زنی

5. Bircə ölümə çarə yoxdur

Bir ölümdən başqa hər bir müşkülə

Mümkündür bir təhər çarə edlə

(Nizami, 2004d, s. 191).

به جز مرگ هر مشکلی را که هست

به چاره گری چاره آمد به دست

Ölümdən başqa hər problemin çarəsi vardır – به جز مرگ هر مشکلی را چاره هست

Ölüm bir bələdir, çarə edilməz
Onun çarəsini tapmayıb heç kəs
(Nizami, 2004d, s. 193).

نشاید شدن مرگ را چاره ساز
در چاره بر کس نکردند باز

Ölümə çarə axtarmaq gərəkmez – مرگ را چاره ساز نشاید شدن –

6. Eşşəyi nərdivana çıxardan endirməyi də bacarar

Bir eşşək çıxartdım dama, nadanım
Endirərəm indi, səhvimi qandım
(Nizami, 2004b, s. 220).

به نادانی خری بردم بر این بام
به دانایی فرود آرم سر انجام

Eşşəyi bu dama qaldırdım, nəhayət endirərəm – خری بر این بام بردم سرانجام فرود آورم –

7. Nə əkərsən onu da biçərsən

Qadın nə toxusa əyninə keçər
Kişi əkdiyini toplayıb biçər
(Nizami, 2004a, s. 151)

آن پوشد زن که رشته باشد
مرد آن درود که کشته باشد

Kişi əkdiyini biçər – مرد آن درود که کشته باشد –

8. Başımı qaşımağa vaxtı yoxdur

Ciyərimdən axıb tökülən bu qan
Mənə göz açmağa verməyir aman
(Nizami, 2004b, s. 369).

من از خون جگر باریدن خویش
نپردازم به سر خاریدن خویش

Öz başımı qaşımağa məşğul olmuram – به خاریدن سر خویش نپردازم –

Bu beytdə tərcümənin orijinalı təhriflə verdiyinin şahidi oluruq. Beytin dəqiq tərcüməsi belədir: “Mən öz ciyərimin qanının axmasından başımı qaşımağa məşğul ola bilmirəm”. Tərcüməçi bisə “başımı qaşımağa vaxtı yoxdur” deyimini “göz açmağa aman vermir” kimi tərcümə etmişdir. Əlbəttə, bunların hər ikisi eyni mənanı versə də, fikrimizcə yaxşı olardı ki, dilimizin deyimləri olduğu kimi verilsin ki, Nizaminin Azərbaycan dilinin deyimlərini fars dilinə daxil etməsi aydın olsun.

9. Düz söz acı olar

Haqq söz halva da olsa, haqsız üçün acıdır
Haqq acı, fəqət hamı həqiqət möhtacıdır
(Nizami, 2004c, s. 170).

گر سخن راست بود همچو دُر
تلخ بود تلخ که «الحق مُر»

Düz söz acı olar – سخن راست بود –

10. Düz ağacı oda qoymazlar

Əgər əyri bitsə, əvvəldən çalaq
Onu od düzəldər, düzəlsə ancaq
(Nizami, 2004b, s. 429).

درختی کاول از پیوند کژ خاست
نشاید جز به آتش کردنش راست

Əyri ağac yalnız oda qoyulmaqla düzələr – درخت کژ جز به آتش کردن راست می شود

11. Dovşan gözü açıq yatar

Ahu gözlərində elə çeşmə var
Dovşantək uyuyur aslan olanlar
(Nizami, 2004b, s. 92)

به چشم آهوان آن چشمه نوش
دهد شیر افکنان را خواب خرگوش

dovşan yuxusu – خواب خرگوش

“Dovşan yuxusundan” məqsədə gözü açıq ya da başqa sözlə ayıq yatmağa işarədir. Şair ikinci misrada demək istəyir ki, şirə yıxan igidlər dovşan kimi ayıq yatarlar. Gördüyümüz kimi tərcümədə də kiçik bir nöqsan vardır ki, o da “شیر افکن” sözünün aslan kimi tərcümə olunmasıdır. Amma əslində isə bu sözün mənası “şir yıxan” deməkdir.

12. Dovşanı yerli itlə ovlamaq gərək

“Dovşanını hər bir yerin, - məsəl var
Yenə də o yerin tazısı tutar”
(Nizami 2004a, s. 143).

که خرگوش هر مرز را ای شگفت
سگ آن ولایت تواند گرفت

Hər yerin dovşanını oranın iti ilə tutmaq olar – خرگوش هر مرز را با سگ آن ولایت نوان گرفت

“Göründüyü kimi, Nizami aforizmləri və əsərlərində geniş yer alan xalq məsəlləri şairin canlı həyatla bağlılığını bildirməklə, əsərlərinin bədii cəhətdən zənginləşməsinə xidmət etmişdir” (Araşlı, 2021a, s. 522).

13. Dəyirman növbə ilədir.

Çox danə görərsən bu dəyirməndə
Növbətlə üyüdür unu hər bəndə
(Nizami, 2004a, s. 99).

در این آسیا دانه بینی بسی
به نوبت در آس افکند هر کسی

Hər kəs növbə ilə dəyirmanə dən tökür – هر کس به نوبت دانه افکند در آس

14. Dəmiri kürədən dəmir çıxardar

Bununla sönər o kin saçan ocaq
Dəmiri dəmirlə olar yumşaltmaq
(Nizami, 2004a, s. 80).

بدان ترس بگذار این کین گرم
که آهن به آهن توان کرد نرم

Dəmiri dəmirlə yumşaltmaq olar – آهن به آهن نرم توان کرد –

15. Az danış mənalı danış

İnci tək sözlər seç, az danış, az din
Qoy az sözlərlə dünya bəzənsin
(Nizami, 2004e, s. 52).

کم گوی و گزیده گوی چون دُر
تا از اندک تو جهان شود پر

Az danış ki, sənin azından dünya dolsun – کم و گزیده گوی تا از اندک تو جهان پر شود –

16. Dost dostun aynasıdır

Çox gözəl olsa da eybi gizləmək
Dost dostun eybini örtməsin gərək
(Nizami, 2004e, s. 90)

عیب ار چه برون پوست بهتر
آینه دوست دوست بهتر

Dostun aynası dostdan daha yaxşıdır – آینه دوست از دوست بهتر است –

17. Dəmiri isti-isti döyərlər

Bu dərdi qəlbindən çıxar bir kərə
Soyuq bir dəmiri döymə boş yerə
(Nizami, 2004e, s. 90).

بنشین و ز دل رها کن این درد
آن به که نکوبی آهن سرد

Soyuq dəmiri döymə – آهن سرد نکوب –

18. Düşmənin biri çoxdur

Cılız düşməyə qarşı azaltma qeyzini sən
Düşməni kiçik bilsən sən özün kiçilərsən
(Nizami, 2004c, s. 194).

دشمن خرد است بلایی بزرگ
غفلت از او هست خطایی بزرگ

Kiçik düşmən böyük bir bəladır – دشمن خرد بلایی بزرگ است –

19. Dəvə oynasa qar yağar

Dəvə xislətlisənsə, yolda rəqs elə oynay

گر شتری رقص کن اندر رحیل

Yoxsa atma cübbəni fil ayağı altına
(Nizami, 2004c, s. 153)

ورنه میفکن دبه در پای فیل

گر شتری رقص کن – Dəvəsənsə oyna

“Dəvənin oynaması qar yağmasına” işarədir. Ona görə də “dəvə oynasa qar yağar” deyimini işlənilir. Məlum olduğu kimi “dəvə səhrada yaşayır”. Qızmar səhrada isə qarın yağması qeyri-mümkündür. Ona görə gözlənilmədən qeyri-adi bir iş baş verəndə deyirlər “dəvə oynasa qar yağar” deyirlər. Göründüyü kimi belə ifadələrin dəqiq tərcüməsini bilmək Nizaminin nə demək istədiyini daha dəqiq başa düşmək üçün çox əhəmiyyətlidir.

20. Dil başın bəlasıdır

Rahatlığın rəhnidir bu öyüdü mənəsi
Dilin ucundan gəlir canın-başın bəlası
(Nizami, 2004c, s. 190).

راحت این بند به جانها در است

کآفت سرها به زبانها در است

Başların bəlası dillərdəndir – آفت سرها از زبانهاست

Dilini bağla ki, əldə qalsın baş
Dil quru olarsa, boğaz olmaz yaş
(Nizami, 2004a, s. 125).

زبان بند کن تا سر آری به سر
زبان خشک به تا گلوگاه تر

Dilini bağla ki, başını salamat saxlayasan – زبان را بند کن که سر به سر آری

21. Dilini saxlayan başını saxlayar

İstəsən ah çəkməsin qanlı ləyəndə başın
Dilini dişinlə kəs, sirri açmaqdan daşın
(Nizami, 2004c, s. 190).

دار در این طشتت زبان را نگاه
تا سرت از طشتت نگوید که آه

Dilini saxla ki, başın ah çəkməsin – زبان را نگاه دار تا سرت آه نگوید

22. Dil bir parça ətdir

Nə gözəl söyləmiş qoca bir ərən
Dil ətdən yaranmış, qılinc dəmirdən
(Nizami, 2004a, s. 112).

چه خوش گفت فرزانه پیش بین

زبان گوشتین است و تیغ آهنین

Dil ətdəndir – زبان گوشتین است

23. Divarın da qulağı var

Bilməsin sirrini evdə divarlar
Divar dalında da çünki qulaq var
(Nizami, 2004b, s. 341-342).

به خلوت نیزش از دیوار می پوش

که باشد در پس دیوار ها گوش

Divarın arxasında qulaq olar – پس دیوارها گوش باشد

24. Arı qəhrin çəkməyən bal qədrini bilməz

Bal verən arının bircəsi yəqin

یکی زان مگس انگبین گر بود

Yüzündən yaxşıdır bal yeyənlərin

به از صد مگس کانگبین خور بود

(Nizami, 2004d, s. 27).

Bal verən bir ar bal yeyən yüz arıdan – یک مگس انگبین گر از صد مگس انگبین خور بهتر است –

daha yaxşıdır

25. Bal bəlasız olmaz

Əzəldən dünyanın bir qaydası var

دیر است که تا جهان چنین است

Bal tutan barmağı arılar sancar

پی نیش مگس کم انگبین است

(Nizami, 2004e, s. 50).

Arının sancması balın azlığındandır – پی نیش مگس انگبین کم است –

26. Saxla samanı gələr zamanı

Əskiklik versə də, atma kürkünü

میفکن کول چون بهار آیدت

Səni qar, soyuqdan saxlar qış günü

که هنگام سرما به کار آیدت

(Nizami, 2004d, s. 115).

Bahar gələndə kürkünü atma ki, qış vaxtı – چون بهار آمد مول را میفکن که هنگام سرما به کارت آید –

işinə yarayar

Düzdür, bir çox məsələlər eyni indiki dövrdəki kimi işlənməsə də, amma onun ekvivalenti kimi verilən deyimlər hər ikisinin eyni təfəkkür tərzindən qaynaqlandığından xəbər verir. “Bahar gələndə kürkünü atma ki, qış vaxtı işinə yarayar” zərbül-məsəli “Saxla samanı gələr zamanı” deyiminin eynisidir.

27. Sonrakı peşmançılıq fayda verməz

O od səbəbinə indi yanırısan,

از آن آتش بر آمد دودتاکنون

Nə faydası indi olsan da peşman

پشیمانی ندارد سودت اکنون

(Nizami, 2004b, s. 236).

Peşmançılığın indi faydası yoxdur – پشیمانی اکنون سود ندارد –

Tutduğun işlərdən tez ol peşiman

پشیمان کنون شو که چون کار بود

Düşün ki, bir fayda verməz sonradan!

ندارد پشیمانی آنگاه سود

(Nizami, 2004a, s. 131).

Sonra peşmançılığın faydası yoxdur – آنگاه پشیمانی سود ندارد –

28. Soyuq dəmiri döyür

Dəmir ürəklisə xəbər yetir də

ور آهن دل بود منشین و بر گرد

Ki, soyuq dəmiri döyməyim bir də
(Nizami, 2004b, s. 96).

خبر ده تا نکویم آهن سرد

Soyuq dəmiri döymək – آهن سرد را کوبیدن

“Xəbər ver ki, soyuq dəmiri döyməyim” cümləsindən nə başa düşmək olar? Təbii ki, hər bir dildə işlənən deyimlər, zərbül-məsəllər hər hansı bir mənənin bədii şəkildə ifadəsidir. Əgər şair beytdə hansısa deyimlə fikrini verirsə, bu artıq onun dühasından xəbər verir. Məlum olduğu kimi “soyuq dəmiri döymək”dən məqsəd boşuna hansısa işi yerinə yetirməkdir. Tərcümədə əmr şəklində işlənən üç feildən biri verilmişdir. Həmin feillər bunlardır: خبر ده (oturma, qayıt, xəbər ver).

Gördüyümüz kimi yuxarıdakı beytdə yalnız “xəbər yetir” feilinin tərcüməsi vardır. Beytin filoloji tərcüməsi belədir: “Və əgər dəmir qəlblidirsə, oturma, qayıt və xəbər ver ki, soyuq dəmiri döyməyim”. Tərcümədə mənənin təhrifi açıq-aydın görünür. Çünki ikinci misrasının sonuna “bir də” sözünün artırılmasından belə çıxır ki, “soyuq dəmiri döymək” danışanın peşəsidir. Əslində isə, əgər insan dəmir qəlbli olarsa, ona görə çalışmağın heç bir faydası yoxdur.

29. Səbr eləyən murada yetər

Səbr etməklə kişi zindandan çıxar
Səbr ilə açılar bağlı qapılar
(Nizami, 2004b, s. 390).

به صبر از بند گردد مرد رسته
که صبر آمد کلید بند بسته

Səbr bağlı qapının açarındır – صبر کلید بند بسته است

30. Qaranlığın sonu işıqdır

Hər ümitsiz işdə bir çox ümid var
Qaranlıq gecədən ağ səhər doğar
(Nizami, 2004e, s. 90).

در نومیدی بسی امید است
پایان شب سیه سپید است

Qaranlıq gecənin sonu işıqdır – پایان سب شیه سپید است

31. Qismətdən artıq yemək olmaz

Gecə-gündüz çabalar dolanmaq üçün hər kəs
Öz qismətindən artıq, inan heç nə yeyəməz
(Nizami, 2004c, s. 125).

گر چه در این راه بسی جهد کرد
بیشتر از روزی خود کس نخورد

Kimsə öz ruzisindən artıq yeməz – کسی از روزی خود بیشتر نخورد

Bu işdən ürəyi sınımadı, ancaq
Ruzini qismətlə mümkündür tapmaq
(Nizami, 2004a, s. 384).

نیفتاد از آن تاب در تافتن
که روزی به قسمت توان یافتن

Ruzini qismətlə tapmaq olar – روزی را به قسمت توان یافت –

Dünyada çalışmaq boş şeydir, ancaq

به شغل جهان رنج بردن چه سود

Ruzini səy ilə olmaz artırmaq

که روزی به کوشش نباید فزود

(Nizami, 2004a, s. 362).

Ruzini çalışmaq artırmaq olmaz – روزی با کوشش نباید افزود –

32. Qurdun yağışdan qorxusu olmaz

Yağışdan qorxarmı qocaman qurdlar

ز باران کجا ترسد آن گرگ پیر

Onların ipək yox, dəri kürkü var

که گرگینه پوشد به جای حریر

(Nizami, 2004a, s. 133).

Qoca qurd harda yağışdan qorxar – گرگ پیر کجا از باران می ترسد –

33. Quş dili oxumaq

Quş deyilsən ki, dəni boş yerə çölə saçma

دام نه ای دانه فشانی مکن

Gəl, mənimlə bu yerdə quş dili ilə danışma

با چو منی مرغ زبانی مکن

(Nizami, 2004c, s. 106).

Quş dili danışmaq – مرغ زبانی کردن –

34. Qonaq ev yiyəsinin dəvəsidir, harda xıxlasa orda yatar

Deyir: qonağımsa, eyləməsin naz

که گر مهمان مایی ناز منمای

Mən dediyim yerdə otursun bir az

به هر جاکت فرود آرم فرود آی

(Nizami, 2004b, s. 353).

[Ev sahibi] qonağı harda oturtsa

[صاحبخانه] مهمان را هر جا فرود آورد باید فرود آید –

orda oturmalıdır

Bir məsələni də qeyd etmək lazımdır ki, bəzi deyimlər Cənubi Azərbaycanın folklorunda işlənir. Həmin deyimlərin bir neçəsi haqqında Rza Qasımzadə “Nizami Gəncəvinin “Xəmsə”sində türk və fars məsələlərinin inikası” məqaləsində Cənubi Azərbaycanda işlənən deyimlərin mənbələrini göstərməklə qeyd etmişdir ki, onlardan biri də yuxarıdakı məsəldir. Müəllifin istinad etdiyi məsəllər isə Əli Əsgər Müctəhidinin “Azərbaycanın məsəl və hikmətli sözləri” kitabıdır.

35. Malı çox olanın günü qara, malın əziz tutan canın zəlil tutub

Düşüncə, kədərdir, çox sərvət, çox var

فراوان خزینه فراوان غم است

Dünyası az olan olur bəxtiyar

کم است اندوه آن را که دنیا کم است

(Nizami, 2004a, s. 226).

Çox xəzinə çox qəmdir – خزینه فراوان غم فراوان است –

36. Nə şiş yansın nə kabab

Ol doğru miyançı, düzəlsin hər iş
Ortada nə kabab yansın, nə şiş
(Nizami, 2004a, s. 45).

میانجی چنان کن به رأی صواب
که هم سیخ بر جا بود هم کباب

Həm şiş qalsın, həm kabab – هم سیخ بر جا بود هم کباب

37. Hər evin bir qibləsi var

Ağıl dedil: Döndər üzünü bəsdir,
İki yana namaz qılmaq əbəsdir
(Nizami, 2004b, s. 138).

دگر ره گفت از این ره روی برتاب
روا نبود نمازی در دو محراب

İki mehrabda namaz qılınmaz – در دو محراب نماز روا نبود

38. Hər gözəlin bir eybi var

Hər kəsdə hünər də var, eyib də var bil ki sən
Hünərli olacaqsan, eyibləri görməsən
(Nizami, 2004c, s. 146).

در همه چیزی هنر و عیب هست
عیب مبین تا هنر آری به دست

Hər şeydə eyib və hünər var – در همه چیز هنر و عیب هست

39. Yüzü işlər biri dişlər

Yüzü halva üçün yandırar ocaq
Halva şirin eylər bir ağzı ancaq
(Nizami, 2004a, s. 383).

به حلوا پزی صد کس آتش کند
به حلوا دهان را یکی خوش کند

40. Ölünün dalınca danışmazlar

O pislilik etsə də tapdı xoş məzar
Ölünün dalınca pis danışmazlar
(Nizami. Yeddi Gözəl. Bakı: 2004f, s. 80).

گر بد ار نیک بود روی نهفت
از پس مرده بد نباید گفت

Ölünün arxasınca pis danışmazlar – از پس مرده نباید بد گفت

41. Çulunu sudan çıxara bilər.

Sevgilim, tələsmə, hər kəs bu sudan
Palazını çəkib çıxardar inan
(Nizami, 2004b, s. 374).

گلیم خویش تن را هر کس از آب
تواند بر کشید ای دوست مشتاب

Hər kəs öz gilimini sudan çıxara bilər – هر کس گلیم خویشتن را از آب تواند برکشید

42. Ayağını yorğanına görə uzat

Dövrənindən çıxma heç yüksəklərə
Ayağını uzat yorğana görə
(Nizami, 2004b, s. 253).

مجو بالاتر از دوران خود جای
مکش بیش از گلیم خویشتن پای

Ayağını öz gilimindən artıq çəkmə – بیش از گلیم خویشتن پای مکش –

43. Uşağın dilini anası bilər

Uşağın qılığını dayəsi bilər
Qonşunun pisliyin qonşusu bilər
(Nizami, 2004b, s. 388).

سرشت طفل بد را دایه داند
بد همسایه را همسایه داند

Pis uşağın xasiyyətini dayəsi bilər. – سرشت طفل بد را دایه می داند –

Bunu həm “uşağın dilini anası bilər”, həm də bu gün dilimizdə işlənən “lalın dilini anası bilər” deyimi kimi başa düşmək olar. Bütün bu deyimlərin fars dilində verilməsindən oxucuda belə hiss yaranır ki, Nizami Gəncəvi doğrudan da türkcə düşünmüş, farsca yazmışdır. Onu da qeyd edək ki, şair dilin bütün tələblərinə ən yüksək səviyyədə riayət etmişdir. Bu araşdırma əsasında deyə bilərik ki, Nizami Azərbaycan təfəkkür tərzini fars dilinə ötürən böyük dühadır.

44. Özgəyə quyu qazan özü düşər

Eşitməmişəm bu məşhur sözü
“Hər kim quyu qazsa, düşəcək özü”
(Nizami, 2004b, s. 471).

زان سواران کزو پیاده شدند
چاه کردند و درفتاده شدند

Quyular qazdılar [özləri] düşdülər – چاه کردند [خودشان] درافتادند –

45. Qurd qoyunla gəzir

Ədlindən dostlaşdı kəklik, qaraquş
Gördülər qurd, qoyun həmsöhbət olmuş
(Nizami, 2004b, s. 245).

ز عدلش باز با تیھو شده خویش
به یک جا آب خورده گرگ با میش

Qurd qoyunla bir yerdə su içir – گرگ با میش در یک جا آب می خورد –

46. Ev oğrusunu tutmaq olmaz

Hıylə qura bilməz qəlbinə insan
Qapı güdmək olmaz ev oğrusundan
(Nizami, 2004b, s. 276).

به افسون از دل خود رست نتوان
که دزد خانه را در بست نتوان

Qapımı ev oğrusunun üzünə bağlamaq olmaz – روی دزد خانه در را نتوان بست –

47. İsinmədim istisinə, kor oldum tüstüsünə

Hələ bir oduna qızınmamışam,
Tüstüsündən gözlərim kor oldu tamam
(Nizami, 2004b, s. 280).

نگشتم ز آتشت گرم ای دل افروز
به دودت کور می کردم شب و روز

Odundan qızınmadım, tüstüsündən kor oldum – از آتشتم گرم نگشتم به دودت کور شدم –

48. Oddan kül törər, küldən də od

Çıxmaz bu çirkindən bir yaxşı rəftar,
Məsəldir, deyrərlər oddan kül olar
(Nizami, 2004b, s. 443).

ازین ناخوش نیاید خصلتی خوش
که خاکستر بود فرزند آتش

Odun övladı kül olar – فرزند آتش خاکستر بود –

49. Pişik balasını istədiyindən yeyər

Həddini aşan sevgi bənzər atəşə, oda
Pişik istədiyindən yeyər balasını da
(Nizami, 2004b, s. 187).

گر به بود کز سر همپوستی
بچه خود را خورد از دوستی

Pişik öz balasını istədiyindən yedi – گربه بچه خود را از دوستی خورد –

50. Beş barmağın beşi də bir olmaz

Zənn etməm hər qılınc dəysə yaralar
Əldəki on barmaq deyil barabar
(Nizami, 2004b, s. 382).

نه هر تیغی بود با زخم هم پشت
نه یکسان روید از دستی ده انگشت

Bir əldən on barmaq eyni çıxmaz – از دستی ده انگشت یکسان نروید –

51. Vaxtsiz banlayan xoruzun başını kəsərlər

Vaxtsiz banlayanda xoruz, görərsən,
Ayrıılır bir anda başı bədəndən
(Nizami, 2004b, s. 379).

نبینی مرغ چون بی وقت خواند؟
به جای پرفشانی سر فشانند

Vaxtsiz oxuyan xoruz başını atar – مرغی که بی وقت خواند سر فشانند –

52. Hər şeyin öz vaxtı var

Dünyada hər şeyin öz zamanı var
Vaxtında tapılar xəznəyə açar
(Nizami, 2004b, s. 379).

به عالم وقت هر چیزی پدید است
در هر گنج را وقتی کلید است

Dünyada hər şeyin vaxtı var – به عالم وقت هر چیزی پدید است –

53. Söyüd ağacı bar verməz

Qırılmaz Şirinin sözlə qərarı,
Gül açsa da, olmaz söyüdün barı

خلاف آن شد که با من در نگیرد
گل آرد بید، لیکن بر نگیرد

(Nizami, 2004b, s. 375).

Söyüd gül açar amma bar verməz – بید گل آرد لیکن بر نگیرد

54. Nərdivanı pillə-pillə çıxarlar

Düşmək istəməsən kölgətək yerə

نمیخواهی که زیر افتی چو سایه

Ayaq qoyub bir-bir çıx pillələrə

مشو بر نردبان جز پایهپایه

(Nizami, 2004b, s. 340).

Nərdivana pillə-pillə çıx – بر نردبان پایه پایه شو

55. İynə atsan yerə düşməz

Əgər buluddan bir iynə düşsəydi

گر افتادی سر یک سوزن از میغ

Qılıncın başından başqa iynəyə yer olmazdı

نبودی جای سوزن جز سر تیغ

İynə yeri olmamaq – جای سوزن نبودن

56. Heç kəs öz ayranına turş deməz

Bəhanəyçin baxar hər kəs yanına

هرکسی در بهانه تیزهش است

Heç kəs turş söyləməz öz ayranına

کس نگوید که دوغ من ترش است

(Nizami, 2004f, s. 40).

Kimsə deməz ki, mənim ayranım turşdur – کس مگوید که دوغ من ترش است

57. Sümüksüz ilik olmaz, çibinsiz bal

Varmıdır sümüksüz ilik ya beyin,

مغز بی استخوان ندید کسی

Arısız şan balı olarmı, deyin!

انگبینی کجاست بی مگسی؟

(Nizami, 2004f, s. 27).

Kimsə sümüksüz ilik görməmiş – کسی مغز بی استخوان ندیده

Milçəksiz bal harda var – انگبین بی مگش کجاست

58. İşləməyən dişləməz

Bir gün bar götürər ağac əkənlər

رنج بُرد تو ره به گنج بُرد

Xəzinə aparar əmək çəkənlər

ببُرد گنج هر که رنج بُرد

(Nizami, 2004f, s. 27).

Əziyyət çəkməyən xəzinə aparmaz – هر که رنج برد گنج ببرد

59. İlanı Seyid Əhməd (özgə) əli ilə tutur

Gördün ki, əlindən gəlməyir bir iş

چو از دست تو ناید هیچ کاری

İlanı yad əllə tutmağa giriş

به دست دیگران میگیر ماری

(Nizami, 2004b, s. 447).

İlanı başqalarının əli ilə tut – مار را به دست دیگران بگیر

60. Bir bal verən arı yüz bal yeyən arıdan yaxşıdır

Bal verən arının bircəsi, yəqin

یکی زان مگس که انگبین گر بود

Yüzündən yaxşıdırbal yeyənlərin

به از صد مگس که انگبین خور بود

(Nizami, 2004b, s. 27).

Bir bal düzəldən arı yüz bal yeyən arıdan – یک مگس انگبین گر از صد مگس انگبین خور بهتر است –

yaxşıdır

61. Öz çörəyini özgə süfrəsində yemə

Yemə çörəyini yad süfrələrdə

به خوان کسان بر مخور نان خویش

Öz süfrən üstünə gəl çəkmə pərdə

شکینه بنه بر سر خوان خویش

(Nizami, 2004b, s. 108).

Öz çörəyini başqalarının süfrəsində yemə – نان خویش به خوان کسان مخور –

62. Nənəsi ölənə oxşamaq öyrədir

Məni azad burax ki, ağlayım bu günə

مرا بگذار تا گریم بدین روز

Sən anası ölmüşə şivən öyrədirsən.

تو مادر مرده را شیون میآموز

Anası ölmüşə şivən öyrətmə – مادر مرده را شیون میآموز –

63. Göy ağlamasa yer gülməz

Aslan artığımlı tülküdür yeyən

ز شیران بود روبهان را نوا

Bulud ağlamasa gülməmi çəmən?

نخندد زمین تا نگرید هوا

(Nizami, 2004a, s. 125).

Hava ağlamasa yer gülməz – تا هوا نگرید زمین نخندد –

64. Böyüklərlə baş-baş gəlmə

Gəl çobanlıq eylə, olma canavar

شبانای پیشه کن بگذار گرگی

Belə dikbaşlıqdan, söylə nə çıxar

مکن با سر-بزرگان سر-بزرگی

(Nizami, 2004b, s. 360).

Böyüklərlə böyüklük etmə – با سر بزرگان سر بزرگی مکن –

65. Atlar ölüb itlərin bayramıdır

Lahurlutək söylə tulsuya sən də:

چه خوش گفتا لهاوری به طوسی

İtin bayramıdır eşşək öləndə

که مرگ خر بود سگ را عروسی

(Nizami, 2004b, s. 325).

Eşşəyin ölümü itin toyudur – مرگ خر عروسی سگ است –

66. Qarğa istədi kəklik yerisi yerisin, öz yerisini də itirdi

Bir qarğa kəkliktək səkdi bir zaman

کلاغی تک کبک در گوش کرد

Öz yerışı belə çıxdı yadından
(Nizami, 2004a, s. 132).

تک خویشتن را فراموش کرد

67. Çörəyi isti təndirə yaparlar

Xoş havadır, nədən gülməyək gərək?
İsti təndir varkən yapmayaq çörək?
(Nizami, 2004b, s. 192).

هوایی معتدل، چون خوش نخندیم؟
تنوری گرم، نان چون در نبندیم؟

Təndir istidirsə niyə çörək bişirməyək? - تنوری گرم، نان چون نبندیم؟

Gözələ vuruldu onun ürəyi
İsti təndir görüb yaptı çörəyi
(Nizami, 2004b, s. 424).

عروسی دید زیبا، جان درو بست
تنوری گرم حالی نان درو بست

İsti təndirə dərhal çörək yaptı – تنوری گرم حالی نان درو بست

Susuz bulud olmaq bəsdir, çarə tap
Təndir qızıışbdır, közdür, çörək yap!
(Nizami, 2004f, s. 27).

ابر بی آب چند باشی چند؟
گرم داری تنور نان در بند؟

İsti təndirin varsa çörək yap – گرم داری تنور نان در بند

68. Boğazından bir tikə də keçmir

Boğazdan getməyir yediyim mənəm,
Udanda, inciyir bütün bədənim
(Nizami, 2004e, s. 192).

در نای گلوم نان نگنجد
گر زانکه فرو برم برنجد

Boğazına çörək yerləşmir – در نای گلو نان نمی گنجد

69. Bir qarın çörək üçün çalışır

Niyə bircə qarın çörəkçün yalnız
Çəkişək, vuruşaq belə amansız?
(Nizami, 2004d, s. 123).

چرا از پی یک شکموار نان
گر اینده باید به هر سو عنان؟

Bir qarın çörək üçün hər tərəfə çapır – از پی یک شکم نان به هر سو عنان می گراید

70. Arvad əyri qabırğadır

Sol böyürdən olmuş qadın, deyirlər
Soldan sağ ummaq olarmı məgər?
(Nizami, 2004b, s. 263).

زن از پهلوی چپ گویند برخاست
نیاید هرگز از چپ راستی راست

Qadın əyri böyürdən qalxdı – زن از پهلوی چپ برخاست

71. Düz sözə zaval yoxdur

Əyrilikdə çatışmazlığa düşərsən

از کجی افتی به کم و کاستی

Əgər düzsənsə, bütün qəmlərdən xilas oldun

از همه غم رستی اگر راستی

Əgər doğrusansa, bütün qəmdən xilas oldun – اگر راستی از همه غم رستی –

72. Gözü yolda qalmaqdan betər qəm yoxdur

İşgəncəsiz olmaz heç qəm, doğrudur

اگرچه هیچ غم بی درد سر نیست

Gözü yolda qalmaq lap yaman olur

غمی از چشم بر راهی بتر نیست

(Nizami, 2004b, s. 154).

Gözü yoldan qalmaqdan betər qəm yoxdur – غمی از چشم به راهی بتر نیست –

73. Hicran nə qədər uzun olarsa, vüsal bir o qədər şirin olar

Bir neçə gün hicran dağıyla tək qal

بباید داغ دوری روزکی چند

Ayrılıqdan sonra xoş olur vüsal

پس ازدوری خوش آید مهر و پیوند

(Nizami, 2004b, s. 142).

Ayrılıqdan sonra məhəbbət və qovuşma xoş olar – پس از دوری مهر و پیوند خوش آید –

74. Dəmiri dəmirlə döyərlər

Bununla sönər o kin saçan ocaq

بدان ترس بگذار این کین گرم

Dəmiri dəmirlə olar yumşaltmaq

که آهن به آهن توان کرد نرم

(Nizami, 2004a, s. 81).

Dəmiri dəmirlə yumşaltmaq olar – آهن به آهن نرم توان کرد –

75. Başından bir tük əksik olmasın

Odur bu dünyadan hər kəsdən böyük

جز این یک سر ندارد شخص عالم

Heç əskik olmasın başından bir tük

مبادا کز سرش مویی شود کم

(Nizami, 2004b, s. 51).

Olmaya başından bir tük əksik ola – مبادا از سرش مویی کم شود –

“Onu da qeyd etməliyik ki, Nizaminin xalq ədəbiyyatı və doğma folklorla münasibəti birtərəfli olmamışdır. Böyük sənətkar xalq yaradıcılığının saf çeşməsindən daima qidalandığı kimi, özünün dərin ensiklopedik biliyi və nadir sənətkar dühası ilə də onu ümumbəşəri çalarlarla zənginləşdirmiş, tükənməz el xəzinəsindən aldığı qiymətli inciləri poetik qüdrətilə də cilalayaraq dəyərini artırmış, yenidən bu xəzinəyə qaytarmışdır. Xalq sənətindən məhəbbətlə öyrənən sənətkar özünün misilsiz əlavələri ilə onu tamamlamış, şifahi xalq yaradıcılığından aldığı motivləri yüksək bədii səviyyəyə qaldıraraq ona izlədiyi bəşəri amalla səsləşən dərin mənə, poetik vüsət vermişdir. Odur ki, Nizami yaradıcılığı ilə xalq sənəti həmişə qarşılıqlı təsirdə olmuşdur. Şairin əsərləri sonrakı xalq yaradıcılığına dərinləndən nüfuz etmiş, Nizami poemaları mövzularında xalq ədəbiyyatında yeni dastanlar, xalq nağılları, rəvayət və əfsanələr

yarandıdır. Şairin özü, onun şəxsiyyətinin müqəddəsliyi ilə bağlı maraqlı nümunələr meydana çıxmışdır” (1, s. 529-530).

76. Əkiblər yemişik, əkərik yeyərlər

Keçənlər bir çox şey əkməkdir bizə
Biz də əkməliyik gənc nəslimizə
(Nizami, 2004a, s. 384).

چو کشته شد از بهر ما چند چیز
ز بهر کسان ما بکاریم نیز

Bizim üçün əkdiklərinə görə biz də başqaları üçün – چو از بهر ما کاشتند ما از بهر کسان می کاریم

əkərik

77. Gizlətmə dərđini təbibə göstər

Dərman istəyirsən dərđinə əgər
Gizlətmə, dərđini təbibə göstər
(Nizami, 2004a, s. 113).

چو میخواهی که یابی روی درمان
مکن درد از طبیب خویش پنهان

Təbibdən öz dərđini gizlətmə – از طبیب درد خویش را پنهان مکن

78. Aslanın erkəyi-dişisi olmaz

Mən də bir aslanam, düşünsən bir az
Aslanın erkəyi, dişisi olmaz
(Nizami, 2004a, s. 211).

چه ماده چه نر شیر روز نبرد
منم شیر زن گر تویی شیر مرد

Döyüş günü nə diş aslan, nə erkək aslan?! – روز نبرد چه شیر ماده چه شیر نر

79. Daşı daş üstünə qoymaq

Yollardan daşları almaq lazımkən
Daşı daş üstünə qoyursan nədən?
(Nizami, 2004a, s. 215-216).

در این ره که از سنگ باید گشاد
چرا سنگ بر سنگ باید نهاد؟

Daşı daş üstünə qoymaq lazımdır – سنگ بر سنگ باید نهاد

80. Kələfin ucunu itirmək

Çox olub bu surri açmağa həvəs
Kələfin ucunu tapmayıb heç kəs
(Nizami, 2004a, s. 136-137).

در این پرده بسیار جستند راز
نیامد به کف هیچ سر رشته باز

Heç kələfin ucu ələ gəlmədi – هیچ سر رشته به کف نیامد

Pərdədə hər telin vəzifəsi var
Bizə bu hikmətlər deyil aşikar
(Nizami, 2004a, s. 140).

در این پرده یک رشته بیکار نیست
سر رشته بر ما پدیدار نیست

Kələfin ucunu görmürük – سر رشته برای ما پدیدار نیست

81. Xaraba kənddən kim xərac alar?

Sofu işarə qıldı: -Sus, lütf elə bir qədər,
Xaraba kənddən axı kim xərac ala bilər?
(Nizami, 2004c, s. 162).

در کرم آویز و رها کن لجاج
از ده ویران که ستاند خراج

Kim xaraba kənddən xərac alar – که از ده ویران خراج ستاند –

82. Ağillı düşmən nadan dostdan yaxşıdır

Məna yolunda yürü, bilik başın tacıdır
Bil ki, qanan bir düşmən, qanmaz dostdan yaxşıdır
(Nizami, 2004c, s. 179).

دشمن دانا که غم جان بود
بهتر از آن دوست که نادان بود

Ağillı düşmən nadan dostdan yaxşıdır – دشمن دانا از دوست نادان بهتر است –

83. Eşşək kimi palçığa batar

Öz eşqinə özü qalmışdı heyran
Qurtara bilmirdi qəm zindanından
(Nizami, 2004b, s. 247).

ز دل کوری به کار دل فروماند
در آن محنت چو خر در گل فروماند

Eşşək kimi palçığa batar – چو خر در گل فرو ماند –

84. Kişilikdən dəm vurma

Söz açma mənə bu qəhrəmanlıqdan
Kölgəsindən qorxan, ey sərsəm nadan
(Nizami, 2004a, s. 91).

ز مردانگی لاف چندین مزن
هراسان شو از سایه خویشتن

Kişilikdən belə danışma – از مردانگی چندین لاف مزن –

85. İt yiyəsini tanımır

Birliyi ölkədən elə ayırdı
“İt də yiyəsini tanımayırdı”
(Nizami, 2004a, s. 168).

ز خلق آنچنان برد پیوند را
که سگ وانیا بد خداوند را

İt yiyəsini tanımır – سگ خداوند را وانیا بد –

86. Qaradan artıq rəng yoxdur

Qara rəng götürməz deyirlər ancaq
Od necə qızartdı qaranı bir bax
(Nizami, 2004b, s. 152).

سیه را سرخ چون کرد آذرنگی
چو بالای سیاهی نیست رنگی

Qaradan yuxarı bir rəng yoxdur – بالای سیاهی رنگی نیست –

87. Pulu az olanın qəmi az olar var

Düşüncə, kədərdir, çox sərvət, çox var

فراوان خزینه فراوان غم است

Dünyası az olan olur bəxtiyar

کم است اندوه آن را که دنیا کم است

(Nizami, 2004a, s. 226).

88. Xarabadan tüstü çıxmaz

Məsəl var, deyərlər, eşit, qulaq as!

مثل زد در این آن که فرزانه بود

“Viranə ocaqdan heç tüstü çıxmaz”

که برناید از هیچ ویرانه دود

(Nizami, 2004d, s. 26).

Heç xarabalıqdan tüstü çıxmaz – از هیچ ویرانه دود برنیاید

89. Oğurluq mal ucuz olar

Gizlində mətaha çıxmaz müştəri

نخرند کالا که پنهان بود

Oğurluq bir malın olmaz dəyəri

که کالای دزدیده ارزان بود

(Nizami, 2004a, s. 32).

Oğurluq mal ucuz olar – کالای دزدیده ارزان بود

90. Gündüz göz-gözdən utanar

Gündüzlər göz-gözdən utanır deyə

به روز آتشی برنیارند گرم

Talanı, qarəti qoyar gecəyə

که دارد همی دیده از دیده شرم

(Nizami, 2004a, s. 31).

Gündüz göz-gözdən utanar – در روز دیده از دیده شرم دارد

91. Hər kəsin tüstüsü öz bacasından düz çıxar

Məgər eşitmədin, dedi cadugər:

مگر نشنیدی از جادوی جوزن

Hər tüstü öz çıxış yolunu bilər

که داند دود هر کس راه روزن

(Nizami, 2004b, s. 274).

Hər kəsin tüstüsü bacasının yolunu tanıyır – دود هر کس راه روزن را می داند

Gördüyümüz kimi Nizaminin xalq yaradıcılığına müraciəti onun şeirlərində “ev, baca, tüstü, təndir, dam, nərdivan, pillə, güzgü, iynə, çörək, ayran, halva, gilim, çul” və başqa məişət əşyalarının adlarının işlənməsinə gətirib çıxarmışdır. Əslində dərin mənaya və geniş məzmununa malik olan məsnəvilərdə belə məişət sözlərindən istifadə oxucunu təəccübləndirə bilər. Amma həmin sözlərin xalq yaradıcılığından götürülməsini gördükdə əksinə daha da marağına səbəb olur və əsərin daha da oxunaqlı alınmasına gətirib çıxarır.

92. Bir ürəkdə iki sevgi olmaz

Bir ürəkdə olmaz iki sevgili,

دو دلبر داشتن از یکدلی نیست

İki ürəklinin düz olmaz dili

دو دل بودن طریق عاقلی نیست

(Nizami, 2004b, s. 357).

Bir ürəkdə iki sevgili olmaz – دو دلبر داشتن از یک دلی نیست

93. Qəm qəm gətirər

Arif ol, qəm çəkmə, qəmdən et həzər
Qum nəm çəkən kimi, qəmi qəm çəkər
(Nizami, 2004b, s. 446).

به دانایی زدل پرداز غم را
که غم غم را کشد چون ریگ نم را

غم غم را کشد چون ریگ نم را – Qum nəmi çəkdiyi kimi qəm-qəmi çəkər

Nizami dühasının qüdrəti bir də ondadır ki, o təkcə xalq arasında işlənən deyimləri qələmə çəkmir, onların mənasını özünün yaratdığı bənzətmələrlə daha da dərinləşdirir. Buna yuxarıdakı beyti misal göstərə bilərik. Beytin ikinci misrasından məlum olur ki, “Qəm qəm gətirər” deyimini fars dilinə “qəm qəmi çəkər” şəklində tərcümə etmişdir. Amma ondan əvvəl özünün “torpaq nəmi çəkdiyi kimi” ifadəsini verməklə həm xalq deyiminin onsuz da güclü olan təsir qüvvəsini daha da artırmış, həm də poetik bir fiqur yaratmışdır. Ümumi beytin mənası isə budur ki, “insan ağılla qəmi ürəyindən çıxartmalıdır”. Əks təqdirdə qəmin ardınca qəm gələcəkdir.

94. Qoyunu qurda tapşırmaq

Sürüdə qoyuna qurd olar çoban
Marala, ceyrana toxunmaz aslan
(Nizami, 2004a, s. 188).

شبانای کند گرگ بر گوسفند
همان شیر بر گور نارد گزند

Qurd qoyuna çobanlıq edir – گرگ بر گوسفند شبانای می کند

95. Tələsən təndirə düşər

Elə rəftar elə o günəşlə bax,
Düşmə təndirinə çörəkdən qabaq
(Nizami, 2004b, s. 177).

چنان زی با رخ خورشیدنورش
که پیش از نان نیفتی در تنورش

Çörəkdən qabaq təndirə düşmək – پیش از نان در تنور افتادن

96. Səbrlə bağlı qapılar açılar

Hər bəndin açarı səbrdir, inan
Səbrli kimsələr olmaz peşiman
(Nizami, 2004a, s. 129).

شکيب آورد بندها را کلید
شکيبنده را کس پشيمان ندید

Səbr bəndlərə açar gətirər – شکيب بندها را کلید آورد

97. Gözəllərdə vəfa olmaz

Yazıqsan o bütdən daha üz döndər
Bütlərdə tapmazsan vəfadan əsər
(Nizami, 2004e, s. 141-142).

به گر ز بتان عنان بتابی
کز هيچ بتی وفا نیابی

Heç gözəldə vəfa tapmazsan – از هيچ بتی وفا نیابی

98. Milçək şirəyə gələr

Halvaya göz yuman bir milçək hanı?
Əncirçün öldürmək olmaz qarğanı
(Nizami, 2004b, s. 253).

مگس بر خوان حلوا کی کند پشت؟
به انجیری غرابی چون توان کشت؟

Milçək nə vaxt halvaya arxa çevirər? - مگس بر خوان حلوا کی پست می کند؟ -

99. Tərəzinin iki gözü var

Hər bir tərəzinin iki gözü var
Biri qızıl, biri arpa hesablar
(Nizami, 2004b, s. 268).

ترازو را دو سر باشد نه یک سر
یکی جو در حساب آرد یکی زر

Tərəzinin iki gözü olar – ترازو را دو سر باشد –

Bu beytdə dünyanın iki üzünü olduğunu göstərmək üçün “tərəzinin iki gözü olduğu” göstərilir. İki gözdən biri arpa çəkir, biri qızıl.

100. Qarnı tox olan qayğısız olar

Qarınqulu adam olsa da qoçaq
Qarnı doyan kimi tənbel olacaq
(Nizami, 2004d, s. 118).

شکم‌بنده را چون شکم گشت سیر
کند بددلی گرچه باشد دلیر

Qarın tox olanda cəsur da tənbel olar – چون شکم سیر گشت گرچه دلیر باشد بددلی کند –

Əlbəttə bizim verdiyimiz bu deyimlərin hamısı Nizaminin hər hansı məsnəvisinin bir hissəsinə aiddir. Bir məqalədə bu deyimlərin hamısının işlənmə yeri haqqında çox geniş araşdırma aparmaq mümkün deyil. Amma özündə çox dərin bir mənəni ehtiva edən bir sətiriklik cümlənin təsir gücünün nə qədər böyük olduğunu yalnız həmin əsəri oxuyan zaman görmək olar. Nizami qələminin qüdrəti də məhz belə yığcam xalq deyimləri ilə çox mükəmməl mənaları çatdırmaqdadır.

101. Tülkünü quyruqla tutmaq olar

102. Uşaq həmişə şirniyə aldanar

Quyruqla mümkündür tülkünü tutmaq
Şirniyə aldanar həmişə uşaq
(Nizami, 2004d, s. 117).

به چربی توان پای روباه بست
به حلوا دهد طفل چیزی ز دست

Tülkünün ayağını yağla bağlamaq olar – پای روباه را به چربی می توان بست –

Uşaq şirniyə görə əlindən nəyisə verər – طفل از دست چیزی را برای حلوا می دهد –

103. Hər kəs öz ruzisini yeyər

Kimsə ruzusunu atlayıb keçməz
Əndazəylə yeyər ruzunu hər kəs

کس از روزی خویش درنگذرد
به اندازه خویش روزی خورد

(Nizami, 2004d, s. 123).

Hər kəs öz ölçüsündə ruzi yerər – هر کس به اندازه خویش روزی خورد

104. Sözü yerində söylə

Nə qədər yerində söyləsəm sözü

سخن گرچه شد گفته بر جای خویش

Məndən artıq bilir, əlbət şah özü

سخندانى شاه از این هست بیش

(Nizami, 2004d, s. 125).

Söz öz yerində deyildi – سخن بر جای خویش گفته شد

105. Adamın işini Allah rast gətirsin

Bir kəsə köməkçi olarsa Allah

کسى را که یزدان بود کارساز

Heç kəsə ehtiyac duymaz o əsla

بود ز آدم و آدمى بی نیاز

(Nizami, 2004d, s. 125).

Allah adamın işini düzəltsin – یزدان کارساز آدم باشد

106. Ruzi verən Allahdır

Gün qaldıqca ruzi qəmi çəkmə

غم روزى مخور تا روز ماند

Ruzi çatdıran özü ruzi çatdırar

که خود روزى رسان روزى رساند

Ruzi qəmi çəkmə ruzi çatdıran ruzi çatdırar – غم روزى مخور خود روزى رسان روزى رساند

Ruzi gəlməyirsə yadlar eşqindən

گرم نیست روزى ز مهر کسان

Ruzini o böyük Tanrıdır verən

خدای است رزاق و روزى رسان

(Nizami, 2004a, s. 40).

Ruzini Allah verir – روزى رسان خدا است

“Nizami yaradıcılığının xalq ədəbiyyatı ilə qarşılıqlı bağlılığından danışarkən şairin əsərlərində geniş yer almış və işlənmə tərzinin rəngarəngliyi ilə seçilən aforizmlər və hikmətli məsəllər üzərində də xüsusi dayanmaq lazım gəlir. İşlənmə yeri və təqdim təzi ilə bir-birindən fərqlənən belə nümunələr xalqın təfəkkürünün ifadəsi olmaqla, xalq həyatının bütün sahələrini əhatə etməklə birləşirlər. Nizami əsərlərində çox tez-tez, az qala hər səhifədə qarşılaşdığımız aforizmlər hikmətli məna ifadə etməklə bir-birlərinə yaxınlaşsalar da, bunların çoxunu şair xalq zəkasından almışdır. O, el içərisində məlum məsəl və aforizmləri özünün həyatı-fəlsəfi, etik-ictimai düşüncələrinin təsdiqinə yönəldərək yeni bir gözəlliklə, sənətkar təbiətinə uyğun bir ustalıqla oxucularına təqdim etmişdir” (1, s. 524).

2. Tarixin yaddaşına hopmuş “Xəmsə”də işlənən deyimlər, atalar sözləri

Nizamının mübaligə ilə desək də hər bir beyti bir hikmət, bir zərbül-məsəldir. Ona görə də işlənən deyimlərin sayı az qala minə çatır. Bütün bunların hamısını bir məqalədə vermək mümkün olmadığı üçün bir neçəsinə də işarə etmək istəyirik ki, onun yüksək məharəti oxuculara aydın olsun.

“Nizami el zərb-məsəllərini, xalq bayatıları, ibrətamiz lətifə, hikmətli rəvayət, əfsanələrdən alınan aforizmləri poetikləşdirərək mətnə uyğunlaşdırılmış şəkildə diqqətə çatdırır” (1, s. 525)

Dağ marallarının çətinsə yolu,
Çarə kəməndinin uzundur qolu
(Nizami, 2004b, s. 205).

گوزن کوه اگر گردن فراز است
کمند چاره را بازو دراز است

Quzular südəmə yeyilsin gərək
Böyüdü – onları qurdlar yeyəcək
(Nizami, 2004b, s. 205).

بره در شیرمستی خورد باید
که چون پخته شود گرگش رباید

Göyərçin balası eləsə pərvaz,
Şahın tərhanından yaxa qurtarmaz
(Nizami, 2004b, s. 205)

کبوتر بچه چون آید به پرواز
ز چنگ شه فتد در چنگل باز

Yarpaqtək oynasa küləkdə hər kəs
Bir dağ olsa belə samana dəyməz
(Nizami, 2004b, s. 389).

گر از هر باد چون کاهی بلرزی
اگر کوهی شوی کاهی نیززی

Bəxtiyardır sonda kama yetənlər,
Xam olduqca yaxşı qoxuyar ənbər
(Nizami, 2004b, s. 389).

به ار کامت به ناکامی برآید
که بوی عنبر از خامی برآید

Duru suda hər kəs dürr tapar ancaq,
Torpağı axtaran torpaq tapacaq
(Nizami, 2004b, s. 388).

همه کس در آب پاک یابد
کسی کاو خاک جوید خاک یابد

Xırda daşdan ötrü nə mädən qazım?
Yağsız çırağ kimi sönmək nə lazım
(Nizami, 2004b, s. 388).

چرا در سنگریزه کان کنم کان؟
چو بیروغن چراغی جان کنم جان

Namuslu yar olsun, hər dərddən halı
Tovuzun yoldaşı tovuz olmalı

مرا چون من کسی باید بناموس
که باشد همسر طاووس طاووس

(Nizami, 2004b, s. 389).

Kölgə özbaşına düşməz quyuya,
Göydə dayanmamış ay duya-duya
(Nizami, 2004e, s. 93).

سایه نه به خود فتاد در چاه
بر اوج به خویشتن نشد ماه

Lakin bir məsəl var: “Şah olsa zəlil,
Quyudur məskəni, yer üzü deyil
(Nizami, 2004a, s. 129).

ولیک آن مثل راست باشد که شاه
به ار وقت خواری در افتد به چاه

Xoş məsəl vurmuşdur igid bir ikmə
“Əlaltı olma, bir əlaltı şəxsə
(Nizami, 2004a, s. 128).

نکو داستانی زد آن شیر مست
که با زبردستان مشو زبردست

Gəl yad süfrəsindən it kimi əl çək
Özgə süfrəsinə baxma pişik tək
(Nizami, 2004e, s. 119).

هان تا سگ نان کس نباشی
یا گربه خوان کس نباشی

Nəticə

Nizami Gəncəvinin “Xəmsə”sinə daxil olan deyimlər, atalar sözləri, zərbül-məsəllərin araşdırılmasından sonra belə qənaətə gəldik ki, dahi şairimiz ölməz əsərlərini fars dilində qələmə alsada, onun düşüncəsi doğma vətəninin xalq yaradıcılığı əsasında formalaşmış və bu da onun məsnəvilərində öz əksini tapmışdır. Amma demək olmaz ki, bütün məsnəvilərdə xalq deyimlərinə eyni səviyyədə üstünlük verilmişdir. Əsərlərin daha çox dialoq hissələrində şair özünü tərəflərdən birinin yerinə qoyaraq beynində olan yüksək fikirləri hər hansı qəhrəmanın dili ilə oxucusuna çatdırmışdır. Araşdırmamızdan belə qənaətə gəldik ki, daha çox “Xosrov və Şirin”, “Leyli və Məcnun”, “Şərəfnamə”də belə deyimlər çoxdur. Amma digər əsərlərdə də dialoqlarda hikmət xəzinəsinin icnilərinə rast gəlmək mümkündür. Nizami Gəncəvinin əsərlərində belə xalq deyimlərinin işlənməsi şairin dərin elmi biliklərlə yanaşı xalq yaradıcılığının deyimlərini də mükəmməl bilməsini sübuta yetirir. Şair belə deyimləri öz mükəmməl əsərlərinə daxil etməklə onların dilini həm zənginləşdirmiş, həm də əsrlər boyu yaddaşlara həkk olunan ifadələrə yeni can bəxş etmişdir.

Ədəbiyyat

Araslı, N. (2021a). *Nizami Gəncəvi və xalq yaradıcılığı*. Bakı.

Araslı, N. (2021b). *Nizami Gəncəvi və Əfzələddin Xaqani*. Bakı.

Gəncəvi Nizami. (2004c). *Sirlər Xəzinəsi*. Lider.

Gəncəvi Nizami. (2004b). *Xosrov və Şirin*. Lider.

Gəncəvi Nizami. (2004f). *Yeddi Gözəl*. Lider.

Gəncəvi Nizami. (2004e). *Leyli və Məcnun*. Lider.

Gəncəvi Nizami. (2004a). *İskəndərnamə. Şərəfnamə*. Lider.

Gəncəvi Nizami. (2004d). *İskəndərnamə. İqbalnamə*. Lider.

https://jpll.ui.ac.ir/article_16412.html

<http://shamimearas.blogfa.com/post/61>

<https://bahareadab.com/pdf/224.pdf>

https://perlit.tabrizu.ac.ir/article_10288.html